

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Установа адукацыі «Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава»  
Гістарычны факультэт

Центральноукраїнський державний педагогічний університет  
імені Володимира Винниченка

**Актуальні проблеми**  
**методики навчання історії, правознавства**  
**та суспільствознавчих дисциплін**

**Випуск 11**

Харків – 2019

**Рецензенти:**

**Богдашина О. М.**, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

**Кравченко О. В.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Харківської академії залізничного транспорту;

**Рябовол Л. Т.**, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін та адміністративного права Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

**Рябченко О. Л.**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

*Затверджено редакційно-видавничою радою  
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди  
протокол № \_\_\_ від \_\_\_\_\_ 2019 р.*

**Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції  
«Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та  
суспільствознавчих дисциплін» / [упоряд. Г. Г. Яковенко]. – Х., 2019. – 84 с.**

© Харківський національний педагогічний  
університет імені Г. С. Сковороди, 2019

© Автори статей, 2019

*методические и гендерные рекомендации по использованию материалов по истории отечественной науки.*

*The article is devoted to the problem of use of elements of history of domestic mathematical and physical science in pedagogical process of secondary school. In the article the authors gave grounds for fundamentals of use of materials on domestic mathematical and physical science, determined their place in the course of maths and physics for secondary school; worked out methodical and genderrecommendations on use of materials on history of domestic science.*

УДК 373.5.016:94].017.4

**Гончарова О. С.**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

## ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Програма нововведень до середньої освіти у державі, викладена в концепції «Нової української школи», визначає пріоритетним завдання змінити підхід учителів до навчання учнів, а з самих дітей зробити не стільки «знаючих», скільки «думаючих» громадян [1]. Для цього у дітей в процесі навчання слід сформувати певний набір компетентностей та наскрізних умінь.

Серед них вагомими є громадянські та соціальні, які тісно пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробутом та здоровим способом життя. Під час навчання у загальноосвітній школі в учня має бути сформований певний рівень готовності до дорослого життя, певна сукупність характеристик, так би мовити, життєва компетентність, що має забезпечити молодій людині здатність орієнтуватися в сучасному суспільстві, швидко реагувати на запити часу, ефективно та успішно самореалізуватись за шкільними дверима. Такі компетентності можна формувати під час засвоєння всіх дисциплін, серед яких особливу вагу мають предмети соціально-гуманітарного циклу, до яких належить й історія.

Формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на уроках історії можна здійснити через включення таких елементів: робота в малих групах, проектна діяльність і аналіз життєвих ситуацій, рольові та імітаційні ігри, дискусії, дебати тощо [2, с. 49]. Включення елементів, які спрямовані на формування цих компетентностей не заперечує методів навчання, характерних для історії, проте потребує обов'язкового запровадження у ці уроки інтерактивних методів, що передбачають вільне обговорення питань, різних точок зору, висловлення і захист учнями власної позиції, постійну багатосторонню комунікацію, де учні і вчитель є рівноправними партнерами. На таких уроках учні вчать аналізувати механізми функціонування соціальних інститутів суспільства, визначаючи в них власне місце та проектувати стратегії свого життя з урахуванням інтересів і потреб різних соціальних груп; продуктивно співпрацювати з різними партнерами в групі та команді, виконувати різні ролі й функції в колективі, проявляти ініціативу, підтримувати й керувати власними взаєминами з іншими; брати

на себе відповідальність за прийняті рішення та їх виконання; спільно визначати мету діяльності, планувати, розробляти й реалізовувати соціальні проекти і стратегії індивідуальних і колективних дій; визначати мету комунікації, застосовувати ефективні стратегії спілкування залежно від ситуації, вміти емоційно налаштуватися на спілкування з іншим.

Можна запропонувати учителям такий алгоритм діяльності:

1. Проаналізуйте навчальну програму з предмета і знайдіть там теми, питання, поняття, які дадуть можливість сформулювати громадянську та соціальну компетентності.

2. Сформулюйте ключові проблемні питання громадянознавчого змісту, навколо яких можна організувати обговорення на уроці.

3. Сформулюйте завдання уроку (результати, які ви очікуєте одержати наприкінці), спрямовані на формування громадянської та соціальної компетентності та вирішіть, якими методами краще скористатись у цьому випадку.

4. Підготуйте фрагмент уроку й апробуйте його на практиці [3, с. 23].

Вищезазначене дозволяє забезпечити цілеспрямоване і систематичне акцентування на проблемі формування громадянської та соціальної компетентності учнів у змісті предмету; доповнити, збагатити зміст предмету новими аспектами, наближеними до актуального життя учнів і їх потреб як громадян; вибрати навчальні теми, в яких оптимально може бути посилений громадянознавчий зміст, відібрати, координувати та збалансувати засоби і методи навчання, чітко розподілити навчальний час тощо.

Розглянемо приклад визначення завдання уроку з елементами громадянознавчого змісту. Візьмемо урок історії України в 10 класі на тему «Початок української революції (весна – літо 1917 р.)». Як ключові питання можуть бути визначені: Як зміни у повсякденному житті населення українських земель у тилу та на фронті вплинули на їх ціннісні орієнтації? Які демократичні, національні цінності, зафіксовані в I Універсалі Центральної Ради? З якими з них ви погоджуєтесь сьогодні? Чому? Після цього заняття учні

зможуть не тільки визначати причини революції в Україні; пояснювати, яким чином виникла УЦР, яким був її склад, які демократичні, національні цінності були зафіксовані в її політичній програмі на початку діяльності та які причини обумовили їх виникнення; характеризувати основні політичні сили в Україні цього періоду, їх цілі, ставлення різних соціальних верств населення до політичної еліти України на початку революції (весна – літо 1917 р.), а й набудуть такі складові елементи громадянської компетентності, як: висловлювати власне ставлення до цінностей, зафіксованих в I Універсалі Центральної Ради, порівнюючи їх із сучасними цінностями українського суспільства.

Плануючи роботу з учнями, учитель орієнтується на розвиток критичного мислення учнів, їхні вміння і навички щодо самостійної роботи в залежності від віку [4, с. 504].

На уроках історії у п'ятому класі доречно застосовувати ігровий метод навчання. Так, під час вивчення теми «Історія України в пам'ятках і пам'ятниках (Акт проголошення незалежності України)» можна провести гру «Конституція нашої групи». Загальні правила співжиття в Україні записано в основному законі – Конституції. Учням пропонується уявити, що їхній клас – це маленька держава і вони разом мають домовитися про правила життя у своєму класі-державі. Учні працюють у групах: складають збірку правил співжиття свого класу, враховуючи положення культури прав людини. Кожна група пропонує три правила: цінність; гідність; повага; різноманітність; співчуття; солідарність; мир; підтримка; захист; справедливість; відповідальність. Групи називають правила, вчитель записує на аркуші «Конституція нашого класу» та розміщує на видному місці, наголошуючи, що відтепер це правила їх взаємодії! Учні відповідають на питання, яка поведінка нам показує, що ми реалізуємо ці правила, а яка – заперечує їх? Вчитель пропонує проголосувати за ухвалення визначених правил, учні голосують. На завершення обговорюються питання: Для чого людям потрібні правила співжиття? Що робити

для того, щоб ухвалених вами правил дотримувалися?

Уроки у формі лекції, семінари, конференції, диспути, практикуми, між-предметні уроки повинні посісти в навчальному процесі пріоритетне місце, спонукати учнів до самостійного аналізу ситуацій і їх критичної оцінки, пошуку компромісних рішень. Ці форми роботи доцільно застосовувати для учнів старшого шкільного віку [5, с. 27].

На наш погляд, буде доцільним проводити такі уроки за темами, які сприяють і розвитку критичного мислення, і формуванню громадянської компетентності. Наприклад, у 10 класі можна було б у формі конференції обговорити теми «Українська революція і боротьба за збереження державної незалежності України (1917–1921 рр.)», або «Україна в роки Другої світової війни». При проведенні диспутів, семінарів, практикумів можна застосовувати роботу учнів із різними джерелами інформації. Наприклад, при вивченні теми: «Радянсько-німецькі договори 1939 року і західноукраїнські землі», можна об'єднати учнів в групи, які отримують різні джерела інформації й завдання для їх опрацювання. Так, перша група (члени тимчасової парламентської комісії з правової оцінки радянсько-німецького пакту про ненапад) отримує «Витяг з таємного додаткового протоколу до договору про ненапад між Німеччиною та СРСР» від 23 серпня 1939 року. Друга група (представники радянської влади і військового командування) – ноту уряду СРСР, вручену польському послу в Москві 17 вересня 1939 року. Третя група (мешканці західноукраїнських земель та очевидці цих подій) – спогади письменника Юрія Пашківського про події «золотого вересня» 1939 р. А четверта група (мешканці Північної Буковини та очевидці цих подій) – виступ В. Молотова на 6-ій сесії Верховної Ради СРСР 29 березня 1940 р. Після закінчення групової роботи у загальному колі проводиться презентація результатів роботи кожною групою. Інші групи ставлять запитання. На завершення можна запропонувати міні дискусію навколо ключового запитання: Чи могли

процеси міжвоєнної європейської інтеграції врятувати українців від трагедії війни? Чому?

Досить ефективною формою є робота в малих групах. При вивченні теми: «Національно – визвольна війна середини XVII століття» (8 клас), характеризуючи гетьмана Богдана Хмельницького як дипломата, урок можна провести у вигляді наукової конференції. Учні працюють у групах: «наукові працівники» («Відносини України з Кримським ханством та Османською імперією»), «Україна і Московське царство», «Україна і країни Європи») і «журналісти», які готують питання до кожного виступу «наукових працівників». Опрацьовуючи питання, школярі виявляють знання фактичного матеріалу, вміння ставити питання, аналізувати події, давати аргументовані відповіді. В кінці уроку, підсумовуючи діяльність гетьмана Б. Хмельницького, учні дають відповідь на проблемне питання: «Чи могла Україна за часів Богдана Хмельницького стати незалежною державою? Якщо могла, то що завадило цьому?».

Вважаємо, що доречним є метод навчальних проектів. Учені відповідно до виду діяльності, розрізняють такі типи навчальних проектів: дослідницькі, практично-орієнтовані, інформаційно-пошукові, рольово-ігрові, творчі, навчально-пізнавальні, соціальні. З огляду на мету формування активної громадянської позиції учнівської молоді доцільно застосовувати соціальні проекти, які дають змогу учням набути певного соціального досвіду, громадянської активності, удосконалити навички соціальної взаємодії. Саме у ході таких заходів, здійснюється навчання через дію, яке реалізується завдяки активному навчанню, роботі в команді, інтерактивним методам тощо, що значно покращують сприйняття учнями матеріалу [6, с. 63]. Зокрема, цікавий проект запроваджено було в 2014 році у спеціалізованій школі Печерської районної адміністрації № 181 імені Івана Кудрі м. Києва – «50-річчя школи». Цілями цього проекту було, крім підготовки до даного свята, згуртувати громаду школи, батьків та вчителів, школи, сформувати в учнів організаторські навич-

ки і творче мислення. Спільна програма, що розроблялась вчителями й учнями передбачала створення медіа-презентації багатолітньої історії школи у вигляді фільму, який зняли учні та представили для громадськості. Можна також запропонувати учням 11 класу такі проекти: «Якби я був політиком...», «Видатні постаті України», «Україна і Європа», «Інтеграція України в сучасному світі» або створення віртуального музею школи чи міста, району в місті, селища.

Усвідомленню старшокласниками своєї належності до громади, причетності до її демократичної культури шляхом вивчення нормативно-правових документів сприятиме дослідницький інтернет-проект «Я пишаюся тобою, Україно!». Участь в інтернет-проекті допоможе старшокласникам отримати більше інформації про свою країну, її історію та культуру, людей, які зробили значний внесок у розвиток народного господарства, спорт та культуру. Здійснення рефлексії та оцінювання власної діяльності шляхом обміну думками в режимі форуму, віртуального захисту творчих робіт на сайті школи, все це сприятиме формуванню громадської та соціальної компетенції учнів.

Робота вчителя й учнів у межах цих проектів відбувається відповідно до таких етапів:

- проведення уроку-вступу, на якому пояснюється мета, завдання проекту, пропонуються засоби для демонстрації результатів;
- формування груп для роботи над підтемами проекту;
- підготовка учнів до роботи над проектом: обмірковування, обговорення етапів дослідження, «мозковий штурм»;
- визначення терміну представлення проміжних результатів дослідження;
- робота над дослідженням: робота в бібліотеках, зустріч з фахівцями, вивчення

друкованої та електронної літератури, зокрема матеріалів, що розміщені у мережі Інтернет;

- складання анкет за темою дослідження і здійснення експертного опитування учнів, фахівців, учителів, батьків тощо;
- написання есе, статей, створення презентацій, фільмів, щоденників проведення досліджень у межах проектів та ін.;
- планування і створення учнівських вебсайтів;
- випуск публікацій, бюлетенів, брошур тощо;
- демонстрація учнівських робіт;
- проведення уроку-підсумку і круглих столів [5, с. 31].

Зазначені розробки здійснювалися завдяки використанню ІКТ. Важливо підкреслити, що в межах таких проектів: формується позиція щодо процесів суспільного розвитку, оновлюються знання учнів і вчителів з використання ІКТ, підвищується рівень навчально-дослідницької діяльності учасників навчально-виховного процесу, формуються критичне мислення учнів, здатність висловлювати власні точки зору і поважати точки зору інших, навички ефективного спілкування, які дають змогу вести дискусію й уникати конфліктних ситуацій, уміння творчо працювати і розв'язувати різні проблеми, особисті бачення у взаємозалежності з іншими та ін.

Отже, формування громадянської та соціальної компетентності учнів на уроках історії є фрагментарним, систематичність досягається поєднанням «зусиль» всіх предметів. Має бути взаємне інформування вчителів-предметників про імплементацію громадянсько-навчального компонента у зміст навчання на своїх уроках. Проте, зрозуміло, що це потребує серйозного принципового оновлення всього навчально-виховного процесу.

#### Джерела та література:

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи // <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>

2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: К.І.С., 2004. С. 47-53.

3. Дмитренко К. А., Коновалова М. В., Семиволос О. П., Бекетова С. В. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності: метод. посіб. Х. : ВГ «Основа», 2018. 119 с.
4. Супруненко А. Г. Громадянське виховання школярів на уроках історії в загальноосвітній школі // Педагогічний журнал. 2013. Вип. 30 (83). С. 502-508.
5. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідності до вимог нових державних освітніх стандартів / Укладач Н. Степанова. Черкаси, 2014. 44 с.
6. Малахова С., Апалькова Т., Фокіна Н. Розвиток соціальної та громадянської компетентностей старшокласників засобами телекомунікаційних проектів // Рідна школа. 2013. № 12 (грудень). С. 61-65.

УДК 373.5.016:94].091.33-028.22

**Горпинко О. С.,** учитель історії  
Харківської гімназії № 65, м. Харків

## ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ ЯК МЕТОД РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

За результатами психологічних досліджень установлено, що 83 % інформації людина сприймає зором, 12 % – слухом, 5 % – іншими рецепторами. Дослідження пам'яті свідчать, що людина запам'ятовує 20 % від почутого, 30 % – від побаченого, 70 % – від одночасно побаченого й почутого, 80 % – від побаченого, почутого й обговореного, 90 % – від побаченого, почутого, обговореного й активно виконаного [1, с. 44]. Тож, більшість людей якнайкраще сприймає саме візуальну інформацію – вона швидше систематизується, а кольорові образи завдяки включенню емоційної складової ліпше сприймаються.

**Візуалізація** – це створення та представлення графічного образу текстової інформації, що робить її наочною, а отже, зручнішою для аналізу й осмислення. Активне застосування візуальних методів на уроках сприяє більш ефективному формуванню у школярів основних компетентностей, що дозволяє бути затребуваними в сучасному динамічному світі.

Фахівці в області візуального мислення поділяють процес сприйняття і переробки візуальної інформації на три етапи. Перший етап виступає як аналіз її структури. Йому повинні відповідати два найважливіших параметри: націленість

учнів на активне (продуктивне) сприйняття і спеціальна організація навчального матеріалу. На другому етапі відбувається створення нових образів. При цьому розумові зусилля учнів спрямовані на формування цілісної системи, що відповідає поставленому завданню. Третій етап за своїми цілями і навчальними можливостями можна віднести до пошукової діяльності. У цьому випадку будь-яка формула, малюнок або схема включають підказку, але при цьому не повинні втратити смислового навантаження [2]. Тому необхідно навчити дитину «стискати» інформацію, виділяти головне, що сучасні учні не завжди грамотно вміють робити.

«Стиснення» і візуалізація навчальної інформації може бути досягнута різними методичними прийомами і відповідно до цього відомі різноманітні схемно-знакові моделі подання знань. Кожен педагог має змогу підібрати саме ті, які б сприяли ефективності навчання школярів, розвивали в них пізнавальну активність, стимулювали продуктивне мислення. Поняттєве й візуальне мислення на практиці знаходяться в постійній взаємодії. Отже, важливим аспектом використання візуальних навчальних матеріалів є визначення оптимального співвідношення наочних